

Met mystieke kennis de engelen te slim af

Verschenen in *Volzin. Opinieblad voor geloof en samenleving* 2, 23 (21 november 2003), p. 30-32

Riemer Roukema

Al sinds het begin van het christendom zijn er verschillende verhalen verteld om duidelijk te maken wie Jezus ten diepste was. Dat blijkt al in het Nieuwe Testament. De evangelist Marcus gaat nauwelijks in op Jezus' afkomst, maar Matteüs beschrijft zijn geboorte uit de maagd Maria en schildert hem als de vervulling van allerlei oudtestamentische profetieën. Het evangelie van Johannes begint nog veel eerder: voor de schepping, toen alleen God en zijn Woord er waren. Volgens dit evangelie is dit eeuwige Woord van God "vlees geworden" in Jezus Christus.

Ook boeken buiten het Nieuwe Testament bevatten allerlei verschillende tradities over Jezus. Er zijn immers altijd mensen geweest die wel in Jezus geïnteresseerd waren, maar geen genoegen namen met de evangeliën die in de kerk werden gelezen. Een alternatief voor het kerkelijke beeld van Jezus was dat van de gnostiek van de tweede en derde eeuw. Omdat het gnostische beeld van Jezus ook nu in de belangstelling staat, werd mij gevraagd hoe dat is te waarderen. Eerst geef ik een typering van het gnostische Jezusbeeld, al haast ik me hieraan toe te voegen dat de oude gnostiek uiterst gevarieerd is.

Hemelse Christus

Gnostici beschouwden Jezus als een bijzonder mens. Volgens een gnostische traditie daalde echter de hemelse Christus op Jezus neer, toen deze zich door Johannes liet dopen in de Jordaan. Deze hemelse Christus was een goddelijke macht uit de hemelse wereld. Over die hemelse wereld werden allerlei mythen verteld. Bijvoorbeeld deze: Sofia, een andere hemelse macht, had buiten de wil van God de Vader om een kind gebaard, dat echter een gedrocht bleek te zijn. Dat gedrocht werd de God van Israël. Sofia kreeg spijt van haar eigenmachtige moederschap, waarop de hemelse Christus haar weer in genade opnam in de sfeer van God de Vader. Deze Christus daalde later op Jezus neer toen hij gedoopt werd. Zo had Jezus Christus twee kanten: een menselijke en een goddelijke.

Volgens de gnostici verkondigde Jezus de kennis (*gnosis*) van de ware, hoogste God. Volgens die kennis hebben de meeste mensen onbewust een goddelijk lichtdeeltje uit de hoogste hemel in zich. Wanneer Jezus hen wees op zijn hemelse Vader, wees hij hen tegelijk op hun eigen innerlijk. Wie zichzelf leert kennen, leert zo ook God kennen. De gnostische Jezus is gekomen voor de redding van de lichtdeeltjes die in menselijke lichamen gevangen zijn geraakt. Men meende dat het lichaam was geschapen door de lagere God van het Oude Testament en zijn engelen, en dat dit dus veel minder waard was dan de menselijke geest met dat vonkje. De verhalen over Jezus' genezingswonderen waren symbolen van de geestelijke genezing die hij bracht.

Jezus' kruisdood hebben gnostici heel verschillend beoordeeld. Sommigen kenden hieraan een verlossende waarde toe, zoals ook de kerk deed. Anderen zeiden dat wel de mens Jezus gekruisigd was, maar niet de goddelijke Christus: die had zich vlak voor de kruisiging van Jezus teruggetrokken. Weer anderen vertelden dat Simon van Cyrene (die Jezus' kruis heeft gedragen) in diens plaats gekruisigd was, terwijl Jezus Christus op enige afstand stond te lachen. De visie dat Jezus alleen schijnbaar is gekruisigd, komt ook in de Koran terug.

Na de kruisiging (hoe ook maar geduid) is Christus volgens de gnostici vele malen aan zijn leerlingen verschenen. Tijdens deze verschijningen heeft hij hen ingewijd in geheime kennis waarover hij voordien nog niet had gesproken. Ook ging hij toen in op vragen die zijn leer-

lingen aan hem voorlegden. Zo legde Christus hen uit hoe zij na de dood konden ontsnappen aan de greep van de zeven engelen die bij de planeten de wacht hielden. Die engelen wilden namelijk verhinderen dat Gods kinderen (de gnostici) na de dood naar de hoogste hemel konden terugkeren. Deze engelen konden worden overtroefd met bepaalde wachtwoorden, waardoor zij waren gedwongen Gods kinderen door te laten naar omhoog. Ook de kennis van deze wachtwoorden behoort tot de *gnosis* die door Christus werd geopenbaard. De gelovigen van de kerk wisten hier echter niets van en liepen daarom alle kans door de engelen bij de planeten te worden teruggestuurd, zodat zij moesten reïncarneren. De terugkeer naar de ware God in de hemel, waar de lichtdeeltjes vandaan kwamen, werd als het doel van het leven op aarde beschouwd. Daartoe diende de *gnosis*.

Deze mystieke kennis had haar weerslag op het alledaagse leven. Wie in deze geheimen was ingewijd, ervoer ook al in dit leven de geestelijke verlossing. Je had dan je oorsprong en ware identiteit leren kennen. Deze overtuiging was zo een bron van vreugde.

Betrouwbaarder

Het is niet zo vreemd dat het gnostische beeld van Jezus ook mensen van nu aanspreekt; vooral hen die moeite hebben met het beeld van Jezus dat voorkomt in het Nieuwe Testament. Daar staat dat Jezus de komst van het koninkrijk van God en het einde van deze wereld aankondigde. Hij heeft het daar over een onontkoombaar oordeel en over de scheiding tussen hen die in Gods koninkrijk worden opgenomen en hen die daarvan worden buitengesloten. Hij doet “onmogelijke” wonderen en stelt radicale eisen aan wie hem willen navolgen. Ook kondigt hij aan dat hij zijn leven zou geven als een losprijs, tot vergeving van zonden. Het roept wellicht minder weerstand op dat hij was gekomen om mensen hun zonden te vergeven en hun gebroken levens te herstellen. Zijn voorkeur ging uit naar armen, zieken en verschoppelingen. Alles draaide voor hem om een leven in liefde.

Het is buiten kijf dat de nieuwtestamentische evangeliën in het algemeen een betrouwbaarder beeld van Jezus' optreden schetsen dan de gnostische tradities. Het feit dat ook in de nieuwtestamentische evangeliën het beeld van Jezus is bewerkt, doet daar niets aan af. Dat latere gnostische boeken een oorspronkelijker beeld zouden bieden, is niets dan speculatie. Jezus was een jood met een zeer sterk besef van goddelijke roeping. Ondanks zijn kritiek op de joodse leiders van zijn tijd, stond hij ondubbelzinnig in de oudtestamentische traditie. Al tijdens zijn leven herkende men in hem de Gezalfde ofwel Messias of Christus. Deze benaming duidt niet op een hemelse figuur, zoals de gnostici meenden, maar op een verlosser die de Joden verwachtten. (Gnostici hebben de titel Christus in verband gebracht met het Griekse woord *chrêstos*, dat “goed” betekent en als *christos* werd uitgesproken). Het staat in de lijn van het Oude Testament dat Jezus aandacht had voor zieken, en dit niet alleen in geestelijk of mystiek opzicht, alsof hun lichamelijke gesteldheid er niet toe deed. Het is vergezocht dat Jezus Christus niet echt gekruisigd zou zijn. Die opvatting is ingegeven door de Griekse vooronderstelling dat een goddelijke gestalte niet lichamen kan lijden. Het is dus niet zo moeilijk, op het gnostische Jezusbeeld historische kritiek te oefenen.

In feite waren de gnostici, meer dan de christenen van de kerk, beïnvloed door allerlei hellenistische (Griekse) gedachten. Ook de mystiek van een goddelijke kern in de mens die terug wil naar omhoog en eventueel moet reïncarneren, is daartoe te herleiden. Gnostische leraren hebben hun beeld van Jezus aangepast aan wat zij, als mensen van die tijd, acceptabel vonden. In onze tijd sluit dat gnostische beeld van Jezus aan bij de behoefte aan mystiek en spiritualiteit. Wie zich hier op aarde niet thuis voelt, krijgt in de gnostiek te horen hoe dat komt. Nu is het gevoel van ontheemd zijn en het verlangen naar de hemel ook in het Nieuwe Testament te vinden, maar het verhaal eromheen is daar anders.

Afkeer van de kerk

Al is het niet moeilijk, de gnostische visie op Jezus te kritiseren, dit neemt niet weg dat vooral de aan hem toegeschreven uitspraken over zelfkennis voor lezers met enige kennis van psychologie fascinerend zijn.

Me dunkt dat de belangstelling voor de gnostische Jezus mede is ingegeven door een zekere afkeer van de kerk en haar leer. Ook Jezus' eigen prediking van een komend Koninkrijk waarin alleen de verlostten zullen feestvieren staat ver van moderne mensen af. De Jezus van het Nieuwe Testament is inderdaad soms moeilijk te verteren en vraagt bijna om aanpassing en nieuwe doordenking. Het begin van dit proces is al in het Nieuwe Testament te zien en is in de kerkgeschiedenis voortgezet. Toch heeft de kerk ervoor gekozen steeds weer te luisteren naar die vreemde, radicale, minder aangepaste Jezus van het begin. Uiteraard betrof zijn onderricht ook het bidden en de mystiek. Het doel daarvan was, te gaan leven in toewijding aan God en de naaste. Zo is hij herkend als de ikoon van God: als het beeld van God die Schepper van het leven en de bron van liefde is. Bij de bijbelse Jezus komen mystiek en spiritualiteit in een breed, aards kader te staan. Zijn eigen boodschap is dus minder individualistisch en minder eenzijdig mystiek dan in de gnostische weergave.

Dr. R. Roukema is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Universiteit Kampen. Van zijn hand verscheen: *Gnosis en geloof in het vroege christendom. Een inleiding tot de gnostiek*, Zoetermeer 1998.